

Samiq Namiq oğlu Abbaslı
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: samiqabbas9@gmail.com

AKTRİSANIN HƏYAT VƏ SƏNƏT MÜCADİLƏSİ (1920-1930)

Xülasə: Məqalədə Mərziyə Davudova yaradıcılığının ilk onilliyi (1920-1930) təhlil edilir. Aktrisanın yaradıcılığa başladığı dövrlərdə mövcud ictimai-mədəni və siyasi-ideoloji mühit təsvir edilir. Azərbaycan maarifçi ziyalıların Mərziyə Davudovanın sənətə gəlişi və yaradıcılığındakı rolu işıqlandırılır. Bu gəlişin həm teatr, həm də aktrisanın özü üçün nə qədər səmərəli olduğu tez bir zamanda meydana çıxır. Aktrisa arzularının reallaşdığı bir məkana minnətdarlıq hisslərini yüksək sənət performansı ilə ifadə edir.

Eyni zamanda, ictimai təlatümlərin cərəyan etdiyi, əsrlər boyu xalqımızın şüuruna hakim kəsilmiş köhnə zehniyyət və feodal dünyagörüşü arasında ölüm-dirim mübarizəsi şəraitində səhnəyə atılan gənc aktrisanın fədakarlığı və teatr sevgisi nümunə kimi diqqətə çatdırılır.

Açar sözlər: ictimai-mədəni mühit, maarifçi ziyalılar, fədakarlıq, lirik-dramatik rollar, sənət aşığı

Azərbaycan teatr məktəbinin zənginləşməsində böyük xidmətləri olan aktrisalardan biri də Mərziyə Davudovadır. Onun həyat və yaradıcılığına nəzər salanda çətinliklərlə dolu ictimai-siyasi mühitdə yaradıcılıq eşqi ilə çağlayan məsum bir sənət aşığını görürük. İlk olaraq aktrisanın göz açdığı mühitə nəzər salmaq lazım gəlir.

Mərziyə Yusif qızı Davudova 1901-ci ildə Həştərxan şəhərində anadan olmuşdur. Tarixə nəzər saldıqda XX əsr bütövlükdə ictimai-siyasi təlatümlərlə dolu bir dövrdür. Xüsusilə bu əsrin əvvəlləri ictimai-mədəni inkişaf üçün heç də əlverişli bir zaman deyildi. Çar Rusiyasında imperiyanın süqutuna doğru gedən hadisələr yaradıcı prosesləri ləngidən amilə çevrilmişdi. Xüsusilə əyalət şəhərlərində teatrlara münasibət ürəkaçan deyildi. Buna baxmayaraq xüsusi istedadlar var idi ki, yaradıcılıq həvəsi onları maarifçilik yolunda öz xalqı, milləti üçün fədakarlıq göstərməyə sövq edirdi. Belə yaradıcı insanlar artıq Avropada geniş yayılaraq uğurlu nəticələri olan maarifçilik ideyalarını yerlərdə tətbiq etməyə çalışırdılar. Teatr bu yolda ən uğurlu vasitə idi. Odur ki, 1909-cu ildə Həştərxana sürgün edilən N.Nərimanov bir qədər sonra Xəzər dənizçilik idarəsinin qulluğu ilə əlaqədar olaraq bir il Həştərxanda qalan dostu Ə.Haqqverdiyevlə birlikdə şəhərin mədəni, ictimai işlərində fəal surətdə çalışmışlar. Bu illər Həştərxan burjuaziyası 1905-ci il inqilabının təsiri nəticəsində iki qrupa – milli pantürkistlər və panislamistlər qurupuna bölünmüşdülər.

1910-cu ildə “Molla Nəsrəddin”çi Rzaqulu Nəcəfov da çar hökuməti tərəfindən Həştərxana sürgün olunmuşdu. Beləliklə, Həştərxanda N.Nərimanovun ətrafında azərbaycanlılardan ibarət ziyalılar dəstəsi yaranmışdı. Onlar “Şurayi-islam” cəmiyyəti nəzdində teatr truppası təşkil edib; “Dağılan tifaq”, “Ac həriflər”, “Dursunəli və ballıbadı”, “Müfəttiş” əsərlərini Azərbaycan və tatar dillərində tamaşaçılara göstərmişlər. Yəni bu dövrdə Azərbaycan maarifçi ziyalılarının təsiri ilə formalaşmaqda olan bir mühit var idi.

Görkəmli tatar səhnə ustası RSFSR əməkdar artisti Zeyni Sultanov Həştərxan tatar dram teatrının yubileyi münasibətilə yazdığı məqaləsində N.Nərimanovun tatar dram dərnəyinin yaradılması sahəsindəki böyük xidmətlərini xüsusilə qeyd edir. Tatar teatrının 50 illiyi və Moskvada keçirilən tatar incəsənəti ongünlüyü ilə əlaqədar olaraq buraxılmış kitabda oxuyuruq: “1909-cu ildə Azərbaycan xalqının məşhur dramaturqu N.Nərimanovun Həştərxana gəlməsi ilə teatrın işi xüsusilə canlanıb. O, tatar teatrının işində çox fəal iştirak etməyə başladı” [4]. X.Qubaydullin də N.Nərimanovun Həştərxana gəldiyi gündən yerli tatar teatrının yaradılmasında fəal iştirak etdiyini göstərərək yazmışdı ki, N.Nərimanovun mədəni işlərə aid xidmətlərindən biri də Həştərxan gənclərini teatr ətrafına toplamasıdır. Onun təbliğatı nəticəsində ilk dəfə olaraq Həştərxanda müsəlman dram dərnəyi yaradılmış və Həştərxanın mövcud olduğu gündən bəri ilk dəfə olaraq Həştərxanda müsəlman dilində tatar tamaşası göstərilmişdir. Heç şübhə yoxdur ki, N.Nərimanovun və Azərbaycandan qastrola gələn sənətcilərin Həştərxandakı fəaliyyəti balaca Mərziyənin sənətə gəlişinə yol açmışdır. Azərbaycan səhnəsinin görkəmli ustaları Həştərxanda yerli teatr həvəskarları ilə görüşürdülər. Belə görüşlərin birində 1918-ci ildə böyük Azərbaycan aktyoru Hüseyn Ərəblinski cavan, istedadlı bir aktrisa – Mərziyə xanıma rast gəlir. Təhsilini bitirəndən sonra müəllimlik edən gənc Mərziyə öz həmkarları ilə bir yerdə dram dərnəyində çıxış edir. Hər dəfə o, özünün fitri istedadı ilə müəllimlərin və məktəblilərin diqqətini cəlb edirdi. Ərəblinski gənc müəlliminin fitri istedadını ilk görüşdən duyur. Onun böyük gələcəyi olduğunu dərhal müəyyən edir. Böyük sənətkarın etiqadı və ümidi Mərziyəni qanadlandırır, ona öz müqəddəratını həll etmək üçün qəti təkan verir. Mərziyə xanım dərin minnətdarlıq hissi ilə etiraf edirdi ki, “*Ərəblinski məndə teatr sənətinə böyük eşq oyatdı... Başqa işlərimi buraxaraq, mən saatlarla Ərəblinskinin məşqlərinə heyran-heyran tamaşa etmiş, nəhayət özüm də səhnəyə çıxıb, onun rəhbərliyi ilə oynamaq istəmişəm*” [4, s.121]. AMEA-nın müxbir üzvü professor İ.Kərimov Azərbaycan teatr tarixi kitabında yazır: “*Görkəmli teatrşünas alim C.Cəfərov yazır ki, əgər H.Ərəblinski olmasaydı bəlkə Mərziyə xanım da olmayacaqdı*” [1, s.663]. Beləliklə, Azərbaycan maarifçilərinin təsiri ilə formalaşan mühitin yetişdirdiyi gənc bir sənət aşiqi belə mədəni mühitin qaynağı olan Bakıya can atır. “Niyətin hara, mənzilin ora” atalar misalı, daxilində böyük istedad çağlayan sənət aşiqini öz “mənzilinə” – Bakıya qovuşdurur. Saf niyyəti reallaşır, sənət məbədinə, mədəniyyət beşiyi olan Bakıya gəlir.

Aktrisanın Bakıya gəlişini teatrşünas alim, professor İ.Rəhimli yazdığı “Mərziyə Davudova” kitabında belə təsvir edir: *“Teatrşünas Adilə İsgəndərova “Mərziyə Davudova” kitabını yazarkən Mikayıl Davudovla görüşüb və aktrisanın Bakıya gəlişi barədə ondan xeyli məlumat toplaya bilib. Teatrşünas öz kitabında yazır: “Əli Bayramov” gəmisi Bakıya gələndən az müddət sonra bir nəfər matros Davudovu götürəyə çağırır və ona məktub verir. Məktubda bunlar yazılmışdı: “Hörmətli yoldaş Davudov! Bakıya hərbi gəmidə gəlmişəm, ancaq sənədlərim və buraxılışa icazəm olmadığına görə məni şəhərə çıxmağa qoymurlar. Məni sorğu-suala tutanda “Əli Bayramov” gəmisində işləyən ərimin yanına gəldiyimi dedim və sənin familiyanı verdim. Xahiş edirəm məni bu çətin vəziyyətdən xilas edin”.*

...Mərziyə xanımın saxlandığı komendaturada xüsusi akt tərtib olunur və orada göstərilir ki, hərbi gəmi matrosunun arvadı Mərziyə Davudovaya Bakıda qalmağa icazə verilir. Onları beləcə evləndirirlər. Ona pasport yazırlar və Mərziyə xanım elə o vaxtdan Davudova soyadını daşıyır” [3, s.7-8].

Beləliklə, 1920-ci ilin baharında Mərziyə Davudova adlı gənc teatrsevər Bakıya təşrif buyurur. Bu zaman teatrımızın tarixində misilsiz hadisələr baş verir. Teatr mililəşir, dövlət teatrları təşkil olunur. Teatr dövlətdən və xalqdan böyük kömək və imtiyazlar alır. O mənəvi və maddi qayğı ilə əhatə olunur. Öz növbəsində teatr da qarşısında duran tarixi və müasir vəzifələri, özünün ideya-tərbiyəvi məqsədlərini dərin-dən dərk etməyə başlayır. Teatr məbədinə sığınan pak qəlbli, saf ürəkli istedadları düşündürən ancaq xoş niyyət, maarif, yüksək ideyalar idi. Gələcəkdə onları gözləyən siyasi-ideoloji buxovlarda qıvrılıraqla çabalayan bəzi həmkarlarının taleyindən xəbərsiz idilər. Onların məqsədi o anda doğru olanı etmək, xalqı zülmətdən, cəhəldən işığa, nura çıxarmaq idi.

Azərbaycan teatrının belə dönüş və sıçrayış mərhələsində, öz qarşısına ciddi vəzifələr qoyduğu zamanda, nəhayət qadın aktrisa kadrlarına bu qədər dərin ehtiyac duyduğu məqamda Mərziyə xanım kimi istedadlı bir gəncin səhnəmizə gəlişi öz-özlüyündə böyük hadisə idi. Bu gəlişin həm teatr, həm də aktrisanın özü üçün nə qədər səmərəli olduğu tez bir zamanda meydana çıxır.

Mərziyə Bakıda qaynar mühitə düşür. Həyat, məişət, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənət sahələrinin hər birində qurmaq və yaratmaq əzmi görür, yenilik və tərəqqi pafosu duyur. Belə bir aləmə düşən Mərziyə nəcib və müdrik sənətkarlarla tanış olur, onlarla birgə işləyir, onlardan öyrənir. Aktrisa Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Əbdürrəhman bəy Haqverdiyev, Abbas Mirzə Şərifzadə, Sidqi Ruhulla, Mirzəğa Əliyev, Hüseynqulu Sarabski kimi zəngin həyat və sənət təcrübəsi görmüş, həyatın və sənətin çətin yollarından keçib-gəlmiş, döyüşlərdə bərkimiş, mətinləşmişdi. Onlarla ünsiyyətdə olmaq, onlardan öyrənmək, həyat və sənət dərsi almaq gözəl məktəb keçmək demək idi. Aktrisa arzularının reallaşdığı bir məkana minnətdarlıq hisslərini yüksək sənət performansı ilə ifadə edir.

“Bir yandan yeni həyatın və ictimai mühitin, oyandan isə yuxarıda adlandırdığımız böyük sənət xadimlərimizin təsiri Mərziyə xanımı ilk addımlarından idraklı və

şüurlu olmağa, səhnədə düzgün yol seçməyə. Realist sənət yoluna düşməyə yönəldir. Düzgün həyat və sənət müşahidəsi, sənətkar həssaslığı Mərziyəni təsadüflərdən, səhvlərdən qoruyur, onu tez bir zamanda Azərbaycan teatrının gözəl ənənələri ilə, Azərbaycan dram teatrları ilə üzvi surətdə və ömürlük bağlayır” [4, s.122].

Mərziyə Davudova hələ gənc yaşlarında səhnəni, böyük məhəbbətlə sevib, bütün həyatını səhnə sənətinə həsr edib. Neçə on illər tamaşaçılar Mərziyə Davudovanın böyük sənətindən zövq alıb, böyük bir aktrisaslar nəslinə ona baxaraq səhnəyə gəlib. Mərziyə xanım aktrisalığ şöhrəti o qədər parlayıb ki, onu Azərbaycandan çox-çox uzaqlarda da tanıyırdılar. Onun yaradıcılığı müsbət və mənfi obrazlar ilə zəngindir. Aktrisa üçün obrazın böyük və kiçikliyi, mənfi və müsbətliyi olmayıb. Aktrisa ona tapşırılan obrazı öz sənət süzgəcindən keçirib, yüksək sənətkarlıqla tamaşaçılara təqdim edib.

Onun ifa etdiyi obrazlar Azərbaycan teatr tarixinin qızıl fonduna daxil olub.

Böyük Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlı deyib ki: *“Mərziyə yetkin sənətkardır, aktrisa, səhnədəki əhval-ruhiyyəsi ilə bütün tamaşa salonuna təsir edən hey-rətamiz bir istedadla malikdir” [5, s.5].*

Mərziyə Davudovanın yaradıcılığı əsasən dram teatrının fəaliyyəti ilə bağlı idi. Bu yaradıcılıq məbədi real həyatla bağlı olan tamaşaçıların gündən-günə artan mədəni tələbatını ödəməyə çalışan bir teatr idi. O, daim xalqımızı narahat edən və onları düşündürən müxtəlif həyat məsələlərinə cavab verməyə çalışırdı. Teatrın bu mövqeyi onun tərbiyəvi təsirini daha da qüvvətləndirirdi.

Teatr yeni tipli aktyor tərbiyə edir, fərdiyyətçilik ünsürlərinə qarşı mübarizə apararaq gənc səhnə ustalarının düzgün tərbiyələndirilməsinə çalışırdı. Bununla belə qeyd etməliyik ki, 20-ci illərin özü ziddiyyətli bir dövr idi. Bu zaman iki dünyagörüş, iki əqidə arasındakı mübarizə kəskinləşir. Yeni yaranıb sürətlə təşəkkül edən ictimai-siyasi və estetik prinsiplərlə əsrlər boyu xalqımızın şüuruna hakim kəsilmiş köhnə zehniyyət və feodal dünyagörüşü arasında ölüm-dirim mübarizəsi gedirdi. Bu mübarizə ictimai həyatımızda olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində də öz əksini tapırdı: humanist ideyaları təbliğ etmək, yaşayaraq yaratmaq, həyatı sevmək, ülvəi hisslərlə yaşamaq kimi nəcib ideyalar aşılaraq teatrlar bu zaman ciddi müqavimətə rast gəlir, bəzən də büdrəmələrə düçar olurdu. Əsas məsələ ruhdan düşməyərək davam etmək idi. Belə bir çətin işin öhdəsindən ancaq sözün həqiqi mənasında fədakarlar gələ bilərdi.

1920-1930-cu illər Mərziyə Davudova yaradıcılığının xüsusi dövrü sayıla bilər. Yaradıcılıq həvəsinin yüksək olması, kənardan gəldiyini hiss etdirməmək kompleksini dəf etmək üçün üzərində ikiqat çalışma zərurətini hiss edirdi. Əslində Bakıdakı teatr mühiti üçün belə aktrisaların olması arzuolunan idi. Burada formalaşmaqda olan teatr mühiti istedadlı qadın aktrisaları məmnuniyyətlə içinə çəkir, tamaşalarını daha uğurlu edirdi.

Aktrisanın yaradıcılığının ilk onilliyinə nəzər salsaq müxtəlif xarakterli rolların uğurlu ifasının şahidi olarıq. 1921-ci ildə “Yusif və Züleyxa”da Züleyxa, “Şeyx Sə-

nan”da Əzra, 1922-ci ildə “Hacı Qara”da Teybə, “Nadir şah Əfşar”da Gülcahan, “Pəri cadu”da Hafizə xanım, “Otello”da Dezdemona, “İblis”də Xavər, “Qaçaq Kərəm”də Sirab xanım, “Xain”də Darya, 1923-cü ildə “Aydın”da Gültəkin, “İblis”də Rəna, “Hacı Qara”da Sona xanım, “Oqtay Eloğlu”da Firəngiz, “Şeyx Sənan”da Əsra və Xumar, 1924-cü ildə “Bayquş”da Yudif, “Qaçaqqlar”da Amalya Fon Edelyerx, “Müfəttiş”də Anna Andreyevna, “Uçurum”da Anjel, 1925-ci ildə “Otello”da Dezdemona, “Məkr və Məhəbbət”də ledi Milford, “İki yetimə”də Qrafinya, 1926-cı ildə “Don Juan”da Donna Elvira, “Topal Teymur”da Almaz, “Hamlet”də Göhərşad, 1927-ci ildə “Qaçaq Kərəm”də Sirab xanım, “Oqtay Eloğlu”da Firəngiz, 1928-ci ildə “Od gəlini”ndə Solmaz, “Sevil”də Sevil, 1929-cu ildə “Şiltaq qızın yumşaldılması”nda Saveli Ayzen, “Talış qızı”nda Qızıltan, “Düşmənlər”də Lyubov Yarovaya, “Namus”da Süsən. 1930-cu ildə “Gülən adam”da Hersoqinya Jozianna “Qaçaqqlar”da Amalya və s. [3]. Tamaşalardan və ifa etdiyi rollardan aydın olur ki, aktrisa əsasən lirik-dramatik rolların mahir ifaçısı idi. Oynadığı hər bir tamaşa, ifa etdiyi hər bir rol sanki aktrisanın ifası üçün nəzərdə tutulmuşdu. Tamaşaçı onun ifasında qəhrəmanı daha təbii və canlı qəbul edir, bu da əsərin müəlliflərini məmnun etməklə, teatrın uğurunu təmin edirdi. Teatr mühitini sevdiren, püxtələşdirən Mərziyə Davudova bu gün də teatrşünaslar tərəfindən yaradıcılığına müraciət edilən az sayda olan yaradıcı aktrisalardandır. Onun həyat və yaradıcılıq mücadiləsi teatrsevərlərin heyranlıqla izlədiyi nadir həyat hadisələrindəndir (hekayətlərindəndir).

Ədəbiyyat siyahısı:

1. İnqilab Kərimov. Azərbaycan teatr tarixi. Üç cildə, I cild. Bakı, “Elm” – 2008, 724 səh.
2. İlham Rəhimli. Azərbaycan teatr tarixi. Beş cildə II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2017, 496 səh.
3. İlham Rəhimli. Mərziyə Davudova. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2017, 160 səh.
4. Mehdi Məmmədov. Teatrlar aktyorlar, tamaşalar. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı 1966, 220 səh.
5. Tələt Əyyubov. Mərziyə Davudova. Bakı. Başnəşriyyatın 2 №-li mətbəəsi, 70 səh.
6. https://azertag.az/xeber/Sehnemizin_sonmez_ulduzu_VIDEO-1945582

Самиг Намиг оглы Аббаслы БОРЬБА АКТРИСЫ В ЖИЗНИ И ИСКУССТВЕ (1920-1930)

Резюме: В статье анализируется первое десятилетие творчества Марзии Давудовой (1920-1930-е годы). Описывается социокультурная и политико-идеологическая среда того времени, когда актриса начала свою деятельность. Освещается роль азербайджанской просветительской интеллигенции в приходе Марзии Давудовой на сцену и в ее творчестве. Быстро становится понятно,

насколько эффектен был этот приход как для театра, так и для самой актрисы. Актриса выражает чувство благодарности месту, где сбываются ее мечты в высочайшем художественном выступлении.

При этом самоотверженность и любовь к театру молодой актрисы, вышедшей на сцену в борьбе не на жизнь, а на смерть между старым менталитетом и феодальным мировоззрением, долгое время господствовавшим в сознании народа, доведены до внимания как пример.

Ключевые слова: социокультурная среда, просветительская интеллигенция, героизм, лирико-драматические роли, любитель искусства

Samig Namig oghlu Abbasli **THE ACTRESS' LIFE AND ART STRUGGLE (1920-1930)**

Summary: The article deals with the first decade of Marziya Davudova's work (1920-1930). The socio-cultural and political-ideological environment during the times when the actress started her work is described in the article. The role of Azerbaijani enlightened intellectuals in Marziya Davudova's coming to art and works is emphasized. It is obvious how efficient this arrival was for the theater and the actress herself. The actress expressed her feelings of gratitude to a place where her dreams come true with a high art performance.

At the same time, the dedication and theater love of the young actress, who entered the stage in a life-and-death struggle between the old mentality and feudal worldview, which dominated the minds of our people for centuries and where social upheavals took place, is brought to attention as an example.

Key words: socio-cultural environment, enlightened intellectuals, dedication, lyrical-dramatic roles, art lover

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.09.2023